

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.13>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ЗА ПРАВОМ ДАВНЬОСХІДНИХ КРАЇН

Пеца Д.Д.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Пеца Д.Д. Окремі аспекти проблеми становлення шлюбно-сімейних відносин за правом давньосхідних країн.

Вказується, що проблематика шлюбно-сімейних відносин епохи Давнього Світу і, зокрема давньосхідних суспільств, завжди була в полі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників. Такий науковий інтерес до неї цілком зрозумілий з огляду на потреби з'ясування сутності виникнення інституту сім'ї, чинників, які обумовлювали еволюцію цього соціального феномену, корегування правового регулювання цього процесу в напрямку оптимізації шлюбно-сімейних відносин відповідно до рівня розвитку суспільства на кожному з його етапів. Не можна не погодитись, у цьому зв'язку, з думкою відомого американського філософа німецького походження Фелікса Адлера, що «сім'я- це суспільство у мініатюрі, від цілісності якого залежить безпека всього великого людського суспільства»

Стаття присвячена аналізу окремих аспектів процесу становлення інститутів шлюбу та сім'ї за правом країн Давнього Сходу. Зроблено спробу розкрити певні закономірності цього процесу, зокрема характеру сім'ї, як соціального інституту, шлюбу як форми її реалізації в найдавніших відомих науці давньосхідних локальних цивілізаціях. Проведено частковий порівняльно-правовий аналіз особливостей цього сегменту суспільних відносин в окремих державах Давнього Сходу та окреслено чинники, які, на думку автора, обумовлювали ці особливості.

В широкому контексті констатовано, що сім'я, шлюб, як форма її реалізації – це динамічні соціальні інститути, які знаходяться в прямій залежності від рівня розвитку суспільства. Звідси їхні форма і зміст повинні відповідати характеру суспільних відносин, утверджувати засади, які є домінуючими в цьому суспільстві, забезпечуючи при цьому його гармонійний розвиток.

Ключові слова: Давній Схід, патріархальна сім'я, чоловік, жінка, батьки, шлюб, шлюбна угода, правовий статус, варнова система.

Petsa D.D. Certain aspects of the problems of establishing marital and family relations according to the law of ancient eastern countries.

It is pointed out that the issue of marriage and family relations of the Ancient World era and, in particular, Ancient Eastern societies, has always been in the field of view of domestic and foreign researchers. Such scientific interest in it is quite understandable in view of the need to clarify the essence of the emergence of the institution of the family, the factors that determined the evolution of this social phenomenon, the adjustment of the legal regulation of this process in the direction of optimizing marital and family relations in accordance with the level of development of society at each of the its stages. One cannot but agree, in this connection, with the opinion of the famous American philosopher of German origin, Felix Adler, that «the family is a society in miniature, on the integrity of which depends the safety of the entire large human society.»

The article is devoted to the analysis of certain aspects of the process of formation of marriage and family institutions under the law of the countries of the Ancient East. An attempt was made to reveal certain regularities of this process, in particular, the nature of the family as a social institution, marriage as a form of its realization in the oldest local civilizations of the Near East known to science. A partial comparative and legal analysis of the features of this segment of social relations in certain states of the

Ancient East was carried out and the factors that, in the opinion of the author, determined these features were outlined.

In a broad context, it was established that family, marriage, as a form of its implementation, are dynamic social institutions that are directly dependent on the level of development of society. Therefore, their form and content must correspond to the nature of social relations, establish the principles that are dominant in this society, while ensuring its harmonious development.

Key words: Ancient East, patriarchal family, husband, wife, parents, marriage, marriage contract, legal status, varna system.

Постановка проблеми. Проблематика шлюбно-сімейних відносин епохи Давнього Світу і, зокрема давньосхідних суспільств, завжди була в полі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників. Такий науковий інтерес до неї цілком зрозумілий з огляду на потреби з'ясування сутності виникнення інституту сім'ї, чинників, які обумовлювали еволюцію цього соціального феномену, корегування правового регулювання цього процесу в напрямку оптимізації шлюбно-сімейних відносин відповідно до рівня розвитку суспільства на кожному з його етапів. Не можна не погодитись, у цьому зв'язку, з думкою відомого американського філософа німецького походження Фелікса Адлера, що «сім'я- це суспільство у мініатюрі, від цілісності якого залежить безпека всього великого людського суспільства» [1].

В цьому контексті важливим видається дати відповідь на питання, чи виявляла вже наявна практика давньосхідних суспільств певні закономірності в еволюції шлюбно-сімейних відносин – з одного боку, а з іншого – чим була обумовлена специфіка цього процесу в окремих локальних цивілізаціях.

Розвиток давньосхідних державностей, як одного з етапів цивілізаційного розвитку, засвідчує широкий спектр питань, пов'язаних з правовим регулюванням цього сегменту суспільних відносин. Відповіді на ці питання, зокрема в частині виявлення певних закономірностей та особливостей цих відносин, може дати певний ключ до розуміння цієї проблематики у більш широкому контексті. У цьому, як видається, актуальність подібного роду наукових пошуків.

Аналіз джерельної бази. Потрібно відмітити, що питання шлюбно- сімейних відносин епохи давньосхідних держав у різних площинах і в різний час піддавали науковому аналізу відомі вітчизняні вчені-правознавці як Б.Й. Тищик, М.М. Страхов, В.П. Глиняний, О.О. Шевченко, В.С. Макарчук, Г.І. Трофанчук.

Чимало цікавих фактів та висновків з даної проблематики з іноземних англomовних видань міститься у посібнику-довіднику з історії держави і права за авторства І.І Дахна [2].

Разом з тим, видається цілком резонним з'ясування чинників, які обумовили формування та розвиток інституту сім'ї в суспільствах Давнього Сходу, а відповідно і характер та еволюцію відносин у цьому соціальному сегменті. Такий підхід, як видається, дозволяє виявити певні закономірності та особливості в шлюбно-сімейних відносинах на етапі їх формування. Що і є метою нашої статті.

Виклад матеріалу дослідження. Порівняльний аналіз суспільств давньосхідних держав, а йдеться про держави Месопотамії, Давню Індію, Давній Китай, Давній Єгипет, засвідчує, що починаючи з кінця IV до I тисячоліття до нашої ери в наведених локальних цивілізаціях проходив активний процес структуризації тамтешніх суспільств. Пришвидшений розвиток продуктивних сил, за сприятливих природно-географічних факторів, обумовив швидке нарощення суспільного продукту. За таких умов проходить процес поступової індивідуалізації тамтешнього соціуму. Кумулятивним показником такої індивідуалізації стала поява приватної власності, насамперед на землю як основного об'єкта соціального запиту. Хоча община, як форма соціальної організації, продовжує залишатись домінантною, вона потроху стає механізмом колективної відповідальності перед державою – з одного боку, та механізмом самоуправління – з іншого.

В структурі общинної організації формується новий самодостатній соціальний сегмент – сім'я. Те, що соціальний феномен сім'ї в давньосхідних суспільствах був одним з визначальних засвідчує той факт, що в правових пам'ятках давньосхідних держав в сфері формування суспільних відносин в сегментах власності, зобов'язань, спадкування він завжди присутній прямо або опосередковано. До прикладу, в Законах Ману Давньої Індії в шести з дванадцяти глав цієї правової пам'ятки містяться норми, які в тій чи іншій площині регулюють суспільні відносини, причетні до інституту сім'ї. Значне місце в праворегулятивній практиці шлюбно-сімейних відносин ми

також знаходимо в Законах Хаммурапі Давнього Вавилону, правових пам'ятках Давнього Єгипту.

Закономірно постає питання: чим пояснити таку увагу до цього сегменту суспільних відносин в давньосхідних локальних цивілізаціях.

Порівняльно-правовий аналіз правових пам'яток держав Давнього Сходу засвідчує, що така увага пояснювалась роллю і місцем сім'ї в тамтешніх суспільствах. Вихідним моментом тут була поява приватної власності, у першу чергу на землю, як найбільш витребуваний майновий об'єкт. Так, у Законах Хаммурапі Давнього Вавилону правовий статус чоловіка і жінки напряму залежав від статусу їх майна в сім'ї. Майно жінки, яке вона отримала від своїх батьків, перебувало у неї у шлюбі на праві власності і повного розпорядження. Більше того, подарунки чоловіка жінці ставали її власністю. Стаття 150 Законів Хамурапі прямо приписувала, що «якщо чоловік подарує своїй жінці поле, сад, будинок або рухоме майно і видасть їй документ з печаткою, то після смерті її чоловіка... вона може віддати те, що буде після неї тому, кого любить» [3, с. 19].

Подібне простежується і в правових пам'ятках Давнього Єгипту, за якими дошлюбне майно жінки, яке вона отримала від батьків, було на правах її власності і розпорядження. При розлученні дружина повертала все своє майно, а також свою частку спільно набутого в шлюбі майна.

Все це дає підстави констатувати, що визначальним чинником формування інституту сім'ї в суспільствах Давнього Сходу був пришвидшений розвиток цих суспільств, поява приватної власності, що у кінцевому рахунку обумовлювало поступову їх індивідуалізацію, виявом якої і було становлення цього соціального феномену. І у цьому, як нам видається, одна із сутнісних закономірностей цього процесу.

Аналіз правових пам'яток держав Давнього Сходу, засвідчує певну закономірність і у формі сім'ї в давньосхідних цивілізаціях. Для цих цивілізацій, на загал, характерною є велика патріархальна сім'я. Такий характер сім'ї був обумовлений, як нам видається, знову ж таки, рівнем розвитку тамтешніх суспільств. Йдеться про необхідність колективного вирішення питань, що стосуються життєздатності сім'ї, насамперед її матеріального забезпечення. Не випадково в правових пам'ятках давньосхідних цивілізацій, в частині формування шлюбу та сім'ї, завжди присутні батьки. В одному випадку – як безпосередні суб'єкти цього процесу, а в іншому – як його учасники. Так, у Давньому Вавилоні суб'єктами угоди, що передувала шлюбному обряду, могли бути наречений та батько нареченої, або батьки наречених. Це, зокрема, впливає зі статей 159–161 Законів Хаммурапі, де, серед іншого, йдеться про викупну суму грошей (тірхату) та про шлюбний дар (біблу), які зобов'язаний був принести наречений, або батько нареченого батькові на реченої під час укладання попередньої угоди з ним про майбутній шлюб [3, с. 20]. Подібне ми простежуємо і в Дхармашастрі Ману Давньої Індії, з тією лише відмінністю, що там на вказані правовідносини безпосередній вплив справляла варнова система.

Наведене вище дає підстави стверджувати, що патріархальні сім'ї в локальних цивілізаціях Давнього Сходу на початковому етапі становлення інституту шлюбно-сімейних відносин були певною закономірністю цього процесу.

Разом з тим, поглиблений аналіз шлюбно-сімейних відносин в кожній з цих цивілізацій засвідчує певну специфіку, яка виявляє себе насамперед у площині правового статусу чоловіка та жінки в шлюбі. Йдеться про суб'єктність сторін шлюбу. І в цьому простежується очевидна різниця.

Аналізуючи характер шлюбно-сімейних відносин у Давньому Вавилоні, ми бачимо практично правовий паритет чоловіка та жінки в шлюбі. На перший погляд може скластись враження, що жінка була товаром при оформленні шлюбу. Із Законів Хаммурапі однозначно слідує, що у випадку відмови від шлюбу нареченого не вимагалось повернення йому ні «тірхату» ні «біблу» [3, с. 20]. Звідси напрашується логічний висновок, що ні «тірхату» ні «біблу» не виступали як платня за товар, тобто наречену. Це було своєрідною гарантією укладення шлюбу. З набуттям чинності шлюбу жінка в цивільних правовідносинах була рівною в правовому сенсі зі своїм чоловіком. Йдеться, зокрема, про те, що як придане її батьків так і подарунки чоловіка після його смерті залишались її власністю з правом розпорядження. Звідси слідувало і її право на укладання договорів купівлі, оренди тощо.

З огляду на наведене, доволі дискусійною виглядає позиція окремих дослідників, що для всіх давньосхідних цивілізацій характерним був продаж дівчини через механізм шлюбу.

Як видається, така ситуація була скоріше винятком у формуванні інституту шлюбу країн Давнього Сходу. Прикладом цього можна вважати Давню Індію епохи династії Маурів. Освячені варновою системою, інститути шлюбу і сім'ї в давньоіндійському суспільстві відводили жінці

роль, за якою вона була повністю залежною від чоловіка. При цьому йшлося не тільки про період перебування жінки у шлюбі. Так, у главі IX Законів Ману прямо приписувалось, що «день і ніч жінки повинні знаходитись в залежності від чоловіків (свого сімейства)... Батько охороняє її в дитинстві, чоловік охороняє її в молодості, сини охороняють в старості; жінка ніколи не здатна для незалежності» [3, с. 47]. Правовий статус жінки у шлюбі, в частині її залежності від чоловіка, визначався способом укладення шлюбу, яких було вісім і які залежали від варнової приналежності жінки. Зважаючи на характер Дхармашастри Ману, як збірника релігійних та морально-етичних приписів, яким приписувалось божественне походження і які, до певної міри, відображали світогляд древніх індійців, є підстави констатувати, що така специфіка шлюбно-сімейних відносин в давньоіндійському суспільстві пояснювалась саме цими чинниками.

Наведений аналіз окремих аспектів інститутів шлюбу та сім'ї в давньосхідних локальних цивілізаціях дозволяє зробити ряд кумулятивних висновків в частині закономірностей та особливостей цих соціальних феноменів.

Очевидним видається, що становлення сім'ї в тамтешніх суспільствах було результатом пришвидшеного їх розвитку, появи приватної власності, індивідуалізація соціуму, виявом якої і стало виокремлення цього соціального інституту і шлюбу, як форми його реалізації.

Те, що інститут сім'ї в країнах Давнього Сходу оформлявся на самому початку у вигляді великої патріархальної сім'ї, засвідчувало рівень розвитку давньосхідних суспільств, за якого сім'я могла бути життєздатною лише в такому виді.

Такий характер сім'ї мав безпосередній вплив і на форму шлюбу, як механізму її реалізації. Свідченням цього була широка суб'єктність учасників шлюбу, у процесі якого приймали участь не лише наречені а й їхні батьки.

Специфікою формування інститутів шлюбу і сім'ї в окремих давньосхідних цивілізаціях був вплив релігійних та усталених морально-етичних звичаїв у цих цивілізаціях. Наслідком цього впливу були, з одного боку – різні форми шлюбу в залежності від його суб'єктності, з іншого – різний статус чоловіка і жінки в шлюбі, що особливо простежується на прикладі варнової системи Давньої Індії.

Висновки. В широкому контексті ми можемо констатувати, що сім'я, шлюб, як форма її реалізації – це динамічні соціальні інститути, які знаходяться в прямій залежності від рівня розвитку суспільства. Звідси їхні форма і зміст повинні відповідати характеру суспільних відносин, утверджувати засади, які є домінуючими в цьому суспільстві, забезпечуючи при цьому його гармонійний розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Як емоційно об'єднати родину в часи випробувань. URL: [https://koleso-gizni.com.ua >semya](https://koleso-gizni.com.ua>semya).
2. Дахно І.І. Історія держави і права. Навчальний посібник – довідник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 408 с.
3. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія-навч.посібн. за ред. докт. юрид. н. проф. В.Д. Гончаренка.Київ: Видав. дім ІнЮре. 2002. 716 с.